

T B M M
M İ L L İ
S A R A Y L A R
SEMPOZYUMU
15-17 K A S İ M
1 9 8 4
YILDIZ SARAYI/ŞALE
BİLDİRİLER

YOK OLAN
İSTANBUL SARAYLARI
VE SARAYLARIN
YAŞATILMALARI İÇİN
BAZI DÜŞÜNCELER

(ayrı basım)

Prof. Dr. Semavi Eyice

İSTANBUL
1985

ab438

ab430

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 060638

SINIFLAMA NO. 728/ETİ/1985

BAGIŞCI 06430

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren muhtelif şehirlerde sarayların yapıldığı ve bunların bazılarının kısa, bazılarının uzun süre kullanıldıkları bilinir¹. İznik'de herhalde bir saray vardı. En azından bu kasabayı kendilerine âdeta merkez yapmış olan büyük Candarlılar Ailesi'nin kesinlikle burada bir sarayları bulunuyordu². Belki de İsmail Bey Hamamı adı ile tanınan son derecede güzel ve zarif küçük hamam harabesinin, bu sarayın bir kalıntısı olduğu düşünülebilir. Bursa'da Kaleiçi'nde kurulmuş olan İlk Osmanlı Beyleri'nin sarayı ise geniş bir bahçe içinde dağınık olarak yerleştirilmiş çeşitli binalardan, köşklere meydana gelmişti. Sonunda harap olmağa bırakılan bu sarayın son izleri ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar hâlâ görülebiliyordu³. Manisa'da şehzadelerin oturdukları Saray-ı Âmire'den ise bazı parçalar ve bilhassa bir kule günümüze kadar gelmiştir⁴. Bugün milli sınırlarımız dışında, Yunanistan'da Batı Trakya'nın Demotika (=Didymeteikhon)'daki saray hakkında ise hiç bir bilgiye sahip bulunmuyoruz⁵. Nihayet Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un yanısıra ikinci başkenti durumunda olan ve bu özelliğini 18. yüzyıla kadar sürdüren Edirne'de aynen İstanbul'daki gibi çok geniş bir sahaya yayılan bir Saray-ı Âmire bulunuyordu. Bakımlı ve hatta döşeli durumda geçen yüzyıl ortalarına kadar duran bu saray, 1877-78 Türk-Rus savaşında içindeki cephanenin düşman eline geçmemesi için, Edirne'den çekilirken, havaya uçurulmuş ve bir daha da tamir edilmediğinden kısa bir süre içinde yok olmuştur. Bugün sadece Sarayı denilen Hasbahçesi'nin bir kısmı ile, kulesi ve bir kaç kasır ile mutfakların temel yıkıntıları görülebilen bu zengin saray kompleksinin güzellik ve ihtişamını bazı eski gravür ve fotoğraflardan öğrenmek mümkün olmaktadır⁶. Rahmetli Dr. Rifat Osman Bey'in bu saray hakkında topladığı resim ve bilgiler, bugün değerli birer belgedir⁷.

¹ İstanbul Sarayları hakkında etraflı bir araştırma olmayan bu kısa bildirimizin metnini düzenlerken bu konudaki bütün yayınların bibliyografyası verilmesine çalışılmamış, sadece daha etraflı bilgiler için gerekli olan bazı yayınlara işaret edilmiştir.

² S.Eyice, İznik III—Türk Eserleri, "İlgi-Shell Dergisi", sayı 41, (1984); buradaki güzel hamam hakkında bk. A.Saim Ülgen, İznik'te Türk Eserleri, "Vakıflar Dergisi", 1, (1938) 67-68; Katharina Otto-Dom, Das islamische Iznik (Istanbul Forschungen, Berlin 1941, 95-100).

³ Haluk Şehsuvaroğlu, Bursa Sarayı, "Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Bel.", sayı 183, (1957), 7-8; A.Gabriel, Une capitale turque, Brousse-Bursa, Paris 1958, 28-29; E. Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, (İst. Fatih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, 57) İstanbul 1966, 117.

⁴ Çağatay Uluçay, Manisa'daki Saray-ı Âmire ve Şehzadeler Türbesi (Manisa Halkevi neş. 8), İstanbul 1941.

⁵ H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 482-483.

⁶ G.Sayger-A.Desamod, Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de S. l'Empereur Nicolas Ier en 1829 et en 1830, Paris t.z. Buradan iki resim renkli olarak şurada da basılmıştır, Selim Nüzhet Gerçek, Yabancı Gözüyle Sivil Mimarimiz, XIX. asır, "Güzel Sanatlar Dergisi" V, (1944), res. 12-13.

⁷ Süheyl Ünver, Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı (Arkitekt neşriyatı 5), İstanbul 1940 (Arkitekt Dergisi'nden ayrışım); Rifat Osman, Edirne Sarayı (Türk Tarih Kurumu yay. VII, 30) yay. Süheyl Ünver, Ankara 1957; S.Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar, İstanbul 1969-1974, 2 cilt.

İstanbul'un fethinden sonra ise, önce şimdiki Üniversite merkez binasının yerinde Saray-ı Atik denilen Eski Saray yapılmış, az sonra da şehrin tam ucunda Haliç, Boğaziçi girişi ve Marmara'ya hâkim yerde Saray-ı Cedîd yâni Yeni Saray denilen büyük kompleksin yapımına başlanmıştır. Saray-ı Atik padişahlar tarafından pek sevilmemiş ve burası gözden düşmüş harem kadınlarının, ölen padişahların haremlerinin barınağı olmuştur. Geniş bir sahaya yayılan ve çeşitli binalardan meydana gelen bu sarayın bölümlerinin mimarisi, düzeni ve iç süslemesi hakkında bir bilgiye sahip bulunmuyoruz⁸. Sarayburnu'nda etrafı Sur-ı Sultanî denilen bir duvarla çevrili geniş bir sahanın içinde kurulan Saray-ı Cedîd ise, İstanbul'un fethinden, geçen yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin resmi sarayı ve uzun süre idare merkezi olmuştur. 18. yüzyılda Bâb-ı Âlî'de, Sadrazam sarayında devlet işlerinin görüşülmesine kadar, vezirler Saray-ı Cedîd'in Kubbealtı denilen bölümünde toplanırlardı. Sonraları adı yanıltıcı olarak Topkapı Sarayı'na çevrilen Saray-ı Cedîd, dört yüz yıl içinde bir çok yeni yapılar, köşkler ile genişletilmiş, bazı kısımlar yangın sonunda ortadan kalkmış, bazıları artık zevkleri okşamadığından yıktırılmış, bazılarının yerlerine daha değişik yapılar inşa edilmiştir. Böylece bugüne gelmiştir. Bu büyük ve bilhassa Harem kısmı hayli karışık bir mimaride olan saray kompleksinin, ondokuzuncu yüzyıl içinde iyice ihmal edildiği ve içinde yaşayan son **saraylılar** tarafından mimarisini ve süslemesini tahrip eden müdahalelere uğratıldığı görülür⁹.

Saray-ı Cedîd bugün sanıldığı gibi Sarayburnu'na hâkim burun üstünde toplanmış yapılardan ibaret değildi. Kırıyılarda yükselen pek çok köşk (İncili Köşk, Yalı Köşkü, Sepetciler Köşkü gibi)den başka, tam burunda Batıların Harem d'été (Yazlık Harem) dedikleri ikinci bir kompleks bulunuyordu. Çok göz kamaştırıcı süslemeye sahip olan bu sarayın 18. yüzyılda Mahmud I döneminden itibaren parladığı bilinir¹⁰. Eski resimlerde dış mimarisi görülebilen bu Sahilsaray'ın, önünde toplan durduğu için Topkapısı Kasrı denilen bir bölümü vardı. Sonra bu ad, yukarıdaki Saray-ı Cedîd'in bütününe yakıştırılmıştır. Bakımlı mükemmel bir durumda olduğu 1855-60 yıllarında çekilen eski bir fotoğrafta görülen bu saray topluluğu 1863'de yanmış, az sonra da buradan demiryolu geçirilirken tamamen yıktırılıp ortadan kaldırılmıştır.

İstanbul'da padişahların bu resmi saraylarının dışında kısa süreli ziyaretler için kullandıkları ve **binış kasrı** denilen başka saraylar da vardı. Bunlar genellikle sayfiye bölgelerinde inşa edilmiş, etraflarında güzel ve geniş bahçeler, korular olan yapıları.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (İst. Fetih Cem.-İstanbul Enstitüsü, 69), İstanbul 1974, 678-681, (Aslının Kahire'de olduğu söylenen eski bir resimde Eski Saray'ın cephesi görülmektedir. Bir kopyasını elde edebildiğimiz bu resimde cephenin Batı mimarî üslûbunda olduğu anlaşılmaktadır. Sarayın Bayazid Meydanı'na açılan geniş saçaklı avlu kapısı da, Bâbü'lî'nin Alay Köşkü tarafındaki dış kapısını andırır. bkz. Julia Pardoe, The Beauties of the Bosphorus, London 1839, 106-107 arasındaki lev., resim W.Bartlett tarafından çizilmiştir.)

⁹ Topkapı Sarayı hakkında geniş bir bibliyografya burası hakkında basılmakta olan resimli küçük bir kitabımızda yer almaktadır. Bu saray kompleksi hakkında burada sadece bir kaç önemli yayına işaret edeceğiz: Abdurrahman Şeref, Topkapı Sarayı Hümayunu, "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" I ve II (1326-1327/1910-1912)de sekiz makale; Anonim, Topkapı Sarayı Müzesi (İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri), İstanbul 1933; aynı kitabın daha iyi planlı İngilizcesi, Guide to the Museum of Topkapı Saray, İstanbul 1936; N. M. Penzer, The Harem, an account of the institution as it existed in the Palace of the Turkish Sultans with a history of the Grand Seraglio from its foundation to the present time, London 1936; Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, İstanbul 1974, 682-755; Fanny Davis, The Palace of Topkapı in İstanbul, New York 1970; Sedat H.Eldem-Feridun Akozan, Topkapı Sarayı, Bir Mimari Araştırma (Kültür ve Turizm Bak. Eski Eserler ve Müzeler Gn. Mdğ.), Ankara 1982.

¹⁰ Bu **sahilsaray** hakkında etrafı bir araştırma henüz yapılmamıştır. Buradaki Şevkiye Köşkü'ne dair bir çalışma için bkz. Sedat H.Eldem, Köşkler ve Kasırlar II, İstanbul 1974, 329-336.

Bunların en tanınmış Üsküdar'da Salacak kıyılarında olan saraydır ki, bugün sadece Harem İskeleyi adı bu tesisden kalan son hatıradır. Eski bir gravürde ise denize hâkim dış mimarisini görmek mümkündür¹¹. Paşabahçe'sinde İncirköy'de de bazı bölümleri su içine dikilmiş direkler üzerine oturan ve iç süslemesinin ihtişamı İstanbul'a gelen Fransız yazarı Galland tarafından anlatılan bir yazlık sahilsaray bulunuyordu. Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bu köşkün içi ve dışı çinilerle kaplı idi ve etrafını mermer, granit ve breşden sütunların taşıdığı bir revak çeviriyordu¹². Beykoz'un arkasındaki Tokat bahçesinde, avlulu ve bazıları nadir raslanır ağaçların arasındaki Tokat Kasrı ise divanhanesinin ortasında bir mermer şadırvana sahipti. Burada tahta kaplamalar üzerine altın yaldızla yazılmış beyitler okunuyordu¹³. Böyle biniş kasırlarının hayli çok sayıda oldukları kaynaklardan anlaşılmaktadır¹⁴.

Anadolu yakasında Fenerbahçesi burnundaki kasrın hamam harabesi hâlâ durmaktadır¹⁵. Küçükçekmece Gölü'nün batı kıyısındaki kasırdan birşey kaldığını sanmıyoruz¹⁶. Silivri Kasrı ise sadece bir minyatürden tanınmaktadır¹⁷. Bu çeşit küçük saray veya kasırlar geleneği, ondokuzuncu yüzyılda da devam etmiş ve bu defa Batı mimari üslubunda yapılar meydana getirilmiştir. Genellikle bunlar mesire yerleri yakınında veya çevresinde tabiatın zengin olduğu bölgelerde inşa olunmuştu. Dolmabahçe Stadyumu'nun bulunduğu vâdide Küçük Çiftlik¹⁸, Beşiktaş vâdisinde İhlamur¹⁹, Boğaz'ın Rumeli yakasında Kalender bahçesinde aynı addaki²⁰, Alemdağın'da Alemdağ av, Kağıthane'de İmrahor²¹ ve Poligon²², Boğaziçi'nde Tarabya²³, Ayazağa'da Çinili Köşk (veya Havuzlu)²⁴ ve daha bunlar gibi pek çok kasırlar vardı²⁵. Bunlardan bazıları hâlâ durmaktadır, bazılarının yerlerine ise başka yapılar yerleşmiştir. Nitekim Bebek Kasrı'ndan hiç bir iz kalmadığı gibi, Tarabya'daki kasrın yeri ve bahçesi de Alman Elçiliği'ne bağışlanarak burada bu devletin yazlık elçilik yalısı yaptırılmıştır.

¹¹ Süheyl Ünver, Üsküdar Kavak Sarayı, "Yücel Dergisi" (1937), 175-178 ve 215-218.

¹² A. Galland, İstanbul'a Ait Günlük Anılar, 1672-1673, (Türk Tarih Kurumu yay. II, 16), çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1949-1973, II, 99.

¹³ A. Galland, ay. esr. II, 91; E. H. Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, 681'de bu kasrın, bahçesi ve havuzu ile henüz durmakta olduğunu yazar. Bugün ise yerinde hiçbir şey kalmamıştır.

¹⁴ Süheyl Ünver, Bir Asır Önceki İstanbul'da Kasırlar, "Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Bel.", sayı 123, (1952), 11-12. Köşkler ve kasırlar hakkında özet bilgi şu yazımızda bulunmaktadır, İstanbul, Tarihi Eserler mad. "İslâm Ansiklopedisi", 1214, 49-55 ve 125-129; ayrıca bu hususta bkz. S. Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar, 2 cilt İstanbul 1969-1974.

¹⁵ S. H. Eldem, Köşkler ve Kasırlar, II, 67-87.

¹⁶ S. Eyice, Tarihte Küçükçekmece, "Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi", 6-7, (1977-78), 70.

¹⁷ Şehnâme-i Selim Han (1581- tarihli), Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı, A 3595, var. 13a.

¹⁸ S. H. Eldem, Köşkler ve Kasırlar, II, 433-435. Daha çok buradaki ilk köşkların üzerinde durulmakta, 1930'lara kadar gazino olarak kullanılan ve bir yangın sonunda mahvolan XIX. yüzyıl köşkü hakkında fazla bir bilgi verilmemektedir.

¹⁹ Çelik Gülersoy, Beşiktaş'da İhlamur Mesiresi, İstanbul 1962.

²⁰ Halûk Şehsuvaroğlu, Kalender Kasrı ve Tarabya'daki Yalılar, "Akşam Gazetesi", 5 Şubat 1947; Anonim, Tarihi Kalender Kasrı Restorasyonu, İstanbul, 1962.

²¹ Sedat H. Eldem, Sa'dabad, (Kültür Bakanlığı yay. 292, Türk San'at Eserleri, 12), İstanbul 1977, 117 vd.

²² Bu küçük köşk 1955 yılında yerinde Gazhane yapılmak üzere yıktırılmıştır. Hakkında hiçbir çalışma yapılmayan bu köşke dair toplayabildiğimiz resim ve bilgiler ayrıca yayınlanacaktır.

²³ Halûk Şehsuvaroğlu, Tarabya Kasrı, "Akşam Gazetesi", 22 Ocak 1947.

²⁴ Ayazağa Av Kasrı ve Ayazağa Kasrı maddeleri, Reşat Ekrem Koçu, "İstanbul Ansiklopedisi", III, (1960), 1434-1436. Buradaki esas büyük köşk tipik bir XIX. yüzyıl sonları sarayıdır. Süvari Okulu olarak kullanıldığı sıralarda 1935'lerde tamir edilmişti. Ayazağa Korusu'nun içinde olan Çinili Köşk (veya Havuzlu Köşk) ise tek katlı ahşap bir payyondan ibarettir.

²⁵ Pek çok kasrın rölöveleri S. H. Eldem, Köşkler ve Kasırlar eserinde bulunmakla beraber, bazıları hakkında şimdiye kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. Nitekim Fikirtepesi Köşkü sessizce yıkılmıştır.

Bunların dışında dinî ve resmî (kamu) binalarda da, buraya Padişah geldiğinde bir süre dinlenmesi, hatta bazı kişileri kabul etmesi için aynen ufak çapda bir kasır gibi süslenerek döşenmiş Kasr-ı Hümayun'lar veya Hünkâr kasırları da yapılmıştı. Bunların içinde en önemlisi Osmanlı devri Türk sanatının klâsik dönemine ait olan Yenicami Hünkâr Mahfeli'ne bir bakıma ön mekân teşkil eden kasırdır²⁶. Sonraları bu kasırlar yeni zevklere uydurularak, Batı sanatları akımına göre biçimlendirilmiş ve buna uygun olarak da döşenmiştir. Tophane'de Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy Camileri'nin Kasr-ı Hümayun'ları gibi, Ayasofya'nın tam bir Avrupa sarayının bir salonu biçiminde İsviçreli mimar G. Fossati tarafından yapılan Kasr-ı Hümayun'u da bu hususta sayılabilecek başlıca örneklerdir²⁷.

Resmî (kamu) yapılarda ise, Padişah'ın ziyaretinde oturması için hazırlanmış küçük bir saray odası havasında mekânlar bulunuyordu. Bazen bunlar Sultan'ın sadece bir kaç saatlik bir ziyareti için yapılmış oluyordu. Bu hususta en güzel örnek eski Aya Eirene Kilisesi olan İç Cebehane'nin Fethi Ahmed Paşa tarafından *Mecmua-ı Asâr-ı Atika* adıyla ilk Arkeoloji Müzesi olarak düzenlenmesi sırasında içeride yapılan küçük odadır²⁸.

Bunların dışında bütün Osmanlı tarihi boyunca, İstanbul'da devlet ileri gelenleri ve hanedan mensupları tarafından da özel saraylar yaptırılmıştı. Bunlardan onyedinci yüzyılda henüz duranların adları Evliya Çelebi tarafından verilmektedir²⁹. Süleymaniye semtinde dev ölçüde bir yapı olan Siyavuş Paşa Sarayı³⁰, veya Türkler'e esir düşmüş bir İspanyol'un da hâtıralarında yapıldığını anlattığı Sinan Paşa Sarayı, Sultanahmet Camii yerinde Ahmed Paşa Sarayı, Atmeydanı kenarında Sadrâzam İbrahim Paşa Sarayı³¹, Cağaloğlu semtinde Cinci Hoca Sarayı³², Eyüp kıyısında sıralanan pek çok yalı-sahilhaneler ve daha niceleri bu türden özel saraylardır³³. Bunlardan bazıları sahiplerinin ölümünden sonra veya satın alınmak suretiyle miriye yani devlet mülkiyetine geçmişti.

İstanbul'un sık sık tekrarlanan ve başladığında bazen günlerce sürerek şehrin büyük bir kesimini silip süpüren yangınları hepsi de ahşap olan bu sarayların ortadan kalkmasına yetmiştir. Sarayların yanması pek çok değerli şeyin de mahvına yol açtığından halk

²⁶ Eminönü Meydanı'nın açılması sırasında, bu Hünkâr Kasrı'nın yıktırılması için yoğun bir kampanya açılmış ve bu işin gerçekleşmesi güçlükle önlenmiştir. Kasır hak. bkz. Erdem Yücel, Yenicami Hünkâr Kasrı (Türkiye Turing ve Oto. Kurumu yay.) İstanbul tz.

²⁷ Gaspare ve Giuseppe Fossati kardeşlerin İstanbul'daki eserleri hakkında birkaç yıl önce Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun Yıllık Atatürk Konferansları dizisi içinde bir konuşma yapmıştık. Konuşmamızın metninin bu konferanslara ayrılan cilt içinde yayınlanması gerekiyordu. Ancak 1983'de çıkarılan yeni bir kanunla Türk Tarih Kurumu üyeliğimiz sona erdiğinden, bu metnin yayınlanabilmesi için başka bir yer bulmamız gerekmektedir.

²⁸ Sermet Muhtar Alus, Musée Militaire Ottoman-Guide, İstanbul 1920, 31.

²⁹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul 1314, I, 322; yeni baskı Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul 1969, yay. Zuhurî Danışman, II, 25-226.

³⁰ (Cristobal de Villalon), Viaje de Turquía (Coll. Austral, 246), yay. A. G. Solalinde, Espase-Calpe 1942, 4. baskı, 1965. Yazarı kesinlikle bilinmeyen bu kitabın özet halinde Türkçesi için bkz. Kanunî Devrinde İstanbul, çev. Fuad Carım, İstanbul 1964, 26.

³¹ Sedat Çetintaş, Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı, İstanbul 1939; A. M. Schneider, Das Serai des İbrahim Paşa am At Meidan zu Konstantinopel, "Revue historique du Sud-Est Européen" XVIII (Bucarest 1941) 131-136; İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul Âbidelerinden İstanbul Sarayları, At Meydanı Sarayı, İstanbul 1943; Nurhan Atasoy, İbrahim Paşa Sarayı (İst. Üniv. Edebiyat Fak. yay. 1725), İstanbul 1972.

³² S.Eyice, Mimar Kasım Hakkında, "Belleten" XLIII, sayı 172, (1979), 800-801 ve not 65 de bu saray hakkında etraflı bilgi vardır.

³³ Şehir dışındaki özel saraylardan günümüze kadar gelebilmiş tek örnek, Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinen ve bir havuz ortasında olan Siyavuş Paşa Kasrı'dır. bkz. Kemal Altan, Siyavuş Paşa Kasrı, "Arkitekt" V, (1935), 268 vd.; Anonim (İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul Âbideleri, İstanbul (1941), 97-98; S. H. Eldem, Köşkler ve Kasırlar, I, 109-123.

arasında *İstanbul'un yangınları olmasa, evlerinin eşikleri altından olurdu* sözü de yaygın bir mesel haline gelmiştir. Geçen yüzyılda Batı zevkinin hâkim olması ile özel saray - konakların bazılarının kâgir olarak yapıldıkları bilinir. Artık bunların ve ahşap olanların iç süslemeleri de Batı sanat anlayışına uygun olarak düzenleniyor, Fransa ve Avusturya fabrikalarından getirilen eşyalarla döşeniyor, bilhassa Bohemya kristalinden avizelerle iç aydınlanmalar sağlanıyordu. Eyüp kıyısında Sultan Mahmud II'nin kızkardeşi Esmâ Sultan'ın sahil sarayının dış manzarasını Melling'in gravürlerinden³⁴, içini ise Walsh'ın kitabına Allom tarafından yapılan bir resimden öğrenmek mümkün olmaktadır³⁵. Sultan Selim III'ün kızkardeşi Hatice Sultan için Melling tarafından Boğaz kıyısında yapılan saray da, aynı sanatkarın yayınladığı albümündeki gravürler arasında görülebilir³⁶. Geçen yüzyılın özel sarayları arasında kâgir yapılı olarak Âli Paşa Konağı'nı örnek göstermek mümkündür. Bayazıd'da Mercan Yokuşu başında yükselen bu üç katlı tam bir Avrupa sarayı görünümündeki azametli bina Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) Dairesi olarak kullanılırken 1911 yangınında yanmış, uzun süre öylece durduktan sonra ancak 1955'lerde yıkılıp ortadan kaldırılmış, 1984'de de arsası oyularak burada yeni bir inşaata girilmiştir.

Aynı semtte Sadrâzam Keçecizade Fuat Paşa için 1866'ya doğru yaptırılan şehrin en büyük özel konağı olan saray ise, iç ve dış mimarisi tamamen değişmiş bir halde Eczacılık Fakültesi olarak kullanılmaktadır. Aynı sadrâzâmın Kanlıca'daki 1890'da yanan sahil sarayı ise yabancılar tarafından bile **muhteşem** olarak tarif edilmişti³⁷. Geçen yüzyıl içlerinde Boğaz'ın yüksekliklerinde veya kıyılarında hanedan mensupları için saraylar da yapılmıştı. Bunların en gösterişlilerinden biri Akıntıburnu'nda sonraları Boğaziçi Lisesi olan ve 1955'de yıktırılıp ortadan kaldırılan sahil sarayı idi³⁸.

Yukarıda çok özet halinde belirtmeye çalıştığımız çeşitli saraylardan, yalı ve sahil sarayları ile biniş kasırlarından bugün ne kaldığı sorulacak olursa, bunun cevabı hiç de iç açıcı olmayacaktır. Derhal şu noktayı hatırlatmakta fayda olacaktır ki, padişahların devamlı içinde yaşamak üzere kurdurdukları üç ana saray kompleksi olmuştur. Bunların birincisi ve uzun ömürlüsü Topkapı Sarayı denilen Yeni Saray, diğeri ondokuzuncu yüzyıl ortalarında parlayan Dolmabahçe Sarayı kompleksi ve nihayet üçüncüsü Sultan Abdülhamid II'nin eskiden beri var olan bazı küçük köşk ve kasırların yerinde kurdurup otuz yıl boyunca geniş bir arazi içinde büyüttüğü Yıldız Sarayı topluluğudur. Her üç kompleksin de yapılarının mimari üslupları çok değişik olmakla beraber, hepsinin de birleştikleri bir husus, bir Osmanlı devri Türk saray topluluğu geleneğinin hepsinde de sürdürülmüş olmasıdır. Bayazıd'daki Eski Saray kompleksi, yerine bugün Üniversite merkez binası olan Seraskerlik yapılmak üzere hiç bir izi kalmamacasına ortadan kaldırılmıştır. Yeni Saray denilen ve bugün Topkapı Sarayı olarak adlandırılan büyük kompleksin, geniş arazisinde dağınık olan köşk ve kasırların hemen hepsi ortadan kalktığı gibi, tam Sarayburnu'nda uzanan ve eski bir fotoğraftan mimarisi anlaşılan

³⁴ I. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, (yeni baskı, İstanbul 1969), lev. (Vue générale du port de Constantinople prise des hauteurs d'Eyoub).

³⁵ R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1838, ikinci bölümün başındaki lev.. Ayrıca bkz. S.Eyice, *Tarihte Haliç*, şu eserde, "İstanbul Teknik Üniversitesi- Haliç Sempozyumu" İstanbul 1975, 299, res. 11-12.

³⁶ Melling, ay. esr. (Palais de la Sultane Hadidge).

³⁷ Halûk Şehsuvaroğlu, Fuad Paşa Yalısı maddesi, "İstanbul Ansiklopedisi", 11, (1971), 5853-5854, resmi, 5761'de.

³⁸ Eski Feyziati Boğaziçi Liseleri broşürü, İstanbul tz.

Sahilsaray 1863'de yanmış, sonra da bütün izleri silinmiş, yerine Sirkeci demiryolu tesisleri yapılmıştır. Bu arada sarayın, içinde saltanat kayıtlarının muhafaza edildiği kayıkhanesi de kaybolmuştur.

Tam bir Avrupa sarayı görünümünde olan Dolmabahçe Sarayı da daha eski bir sarayın yerinde kurulmuştur³⁹. Fransız iç mimarı Séchan tarafından döşenen bu sarayın da tiyatrosu, Ayazpaşa'dan inen caddenin 1940'larda düzenlenmesi sırasında yıktırıldı ve sadece bir duvar kalıntısı (W.C. olarak) kalabildi. İstabl-ı Âmire denilen ahırları ise Dolmabahçe Stadyumu'na yer açmak için yok edildi. 1956'da camiin Kabataş tarafında olan kayıkhanesi ile özel limanı ortadan kalktı, Beşiktaş tarafında bahçe içinde olan Ağalar Dairesi de son yıllarda çeşitli dairelere tahsis edildikten sonra tamamen değiştirildi. Bu arada sarayın uzun süredir ihmal edilen bazı tesislerinin, bilhassa ısıtma sisteminin işlemez halde oldukları da görüldü. Yıllardır, dış mimarisindeki bozuklukların giderilmesine, tesisatın değişik bir biçimde yeniden kurulmasına çalışılmaktadır.

Çok geniş bir sahaya yayılan Yıldız Sarayı topluluğu ise, daha Abdülhamid II'nin tahttan indirilmesinden itibaren ihmal edilmeğe başlanmış ve binalar çeşitli kuruluşlara verilmiştir⁴⁰. Bütün saray kompleksinin, son Osmanlı sarayı olarak parçalarının hepsi ile korunması gerekirdi. Bir çok pavyonu son derecede harap durumda olmakla beraber, bunları belirli bir program çerçevesi içinde kurtarmak mümkündür. Bu arada yıkılmak üzere olan yerler de vardır (Güvercinlik denilen köşk gibi). Sarayın meşhur kütüphanesi ise ortadan kalkmış fakat kitapları Üniversite Kütüphanesi'ne devredilerek kurtarılmıştır. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restorasyonu yapılan Malta Köşkü⁴¹ ile Sarı Köşk, Yıldız Üniversitesi tarafından kurtarılan Hünkâr Dairesi, Bakanlık'ça tamir ettirilen Tiyatro ile Karakol binası, İslâm Araştırmaları Merkezi'nce tamir edilen Çit Kasrı örnekleri, ne kadar harap durumda olursa olsun bir çok yerleri kurtarmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Bütün problem bu kurtarılan yerlerin bakımlarının dikkatle sürdürülmesi ve ters düşecek işlere tahsis edilmemeleridir. Böyle yanlış tahsislerin en belirli örneklerinden biri, yıllardır Boğaz kıyısında acıklı bir manzara yaratan Çırağan Sarayı'dır. 1909'da Meclis-i Mebusan (Parlamento) yapılan bu muhteşem bina iki ay sonra içindeki eşyası ile yanmış ve seksen yıla yakın bir süredir bir türlü yeniden ayağa kaldırılamamıştır⁴². Avrupa'da İkinci Dünya Harbi'nde yanan nice saray ve şatoların on-onbeş yıl içinde ihya edildiklerine şahit olduğca bu duruma üzülmemeye imkân yoktur.

Son Osmanlı döneminin sayfiye sarayları ve biniş kasırlarından ise Hasköy kıyılarında bir vakitler büyük bir topluluktan sadece Barok üslûpta yapılmış olan Aynalıkavak Kasrı bugün durmaktadır⁴³. Sultan Ahmed III için Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Kağıthane Deresi kıyısında yaptırttığı, ve şair Nedim'in şiirlerinde güzelliklerini övdüğü Sâdâbâd Sarayı ise, Batı'nın 18. yüzyılda çok yaygın olan su oyunlarına sahip saraylarının bir benzeri idi. Saray binası Mahmud II tarafından değişik biçimde yenilenmiş, Sultan

³⁹ Çelik Gülersoy, Dolmabahçe Sarayı, İstanbul 1967; ay.yazar, Çağlarboyu İstanbul Görünümleri III—Dolmabahçe, İstanbul 1984; çok güzel renkli resimlerle.

⁴⁰ J.Deny, Yıldız Köşkü maddesi, "Encyclopédie de l'Islam", IV, (1934), s.1238-1240; Fuad Ezgü, Yıldız Sarayı Tarihçesi, (Harab Akademileri Komutanlığı yay., 1), İstanbul 1962.

⁴¹ Çelik Gülersoy, Yıldız Parkı ve Malta Köşkü, (Türkiye Turing ve Oto, Kurumu yay.), İstanbul 1979.

⁴² Yangından önceki durumu ve yangın sırasındaki görünüşü için bkz. "Resimli Kitap" III, sayı 16, (1326).

⁴³ Eski gravürü için bkz. Melling, ay.esr.; S.H.Eldem, Köşkler ve Kasırlar, II, 311-327.

Abdülaziz aynı yapının yerinde Çağlayan Kasrı denilen Batı mimarî üslûbunda yeni bir saray yaptırtmıştır. Biraz harap olmakla beraber kurtarılabilecek durumda olan Çağlayan Kasrı 1941-1942 yıllarında yıktırıldı⁴⁴. Daha geride olan ve Astsubay Okulu olarak kullanılan Kağıthane kasırları iyice harap olup artık içlerinde barınılmaz hale gelince boşaltıldı⁴⁵. Alemdağı, Fikirtepesi, Yoğurtcu Deresi⁴⁶, Levend, Küçükçiftlik, Kalender, Poligon, İmrahor vs. gibi kasırlar yandı veya yıkıcıya verilerek yıktırıldı. Ancak okul yapılan Zincirlikuyu, Milli Saraylar'a bağlı kalan İhlamur ve Küçüksu ile Beylerbeyi, askeri idare elinde olan Ayazağa ve yine yangından sonra bir dereceye kadar Orduevi tesisleri içinde yenilenen Kalender kasırları durmaktadır. Fakat saray ve köşkerin bazı işlere tahsislerinde yanlışlar yapıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim çok güzel bir park içinde bulunan ve şahane mimarî özelliklere sahip Beykoz Kasrı, göğüs hastalıklı çocuklara mahsus bir hastane, Kandilli'de Adile Sultan Köşkü ise kız lisesi olmuştur. Bugün Kandilli Kız Lisesi, mimarîsine aykırı düşen bu görevi lâıkiyle yerine getirememekte, bakımsızlık ve okulun gerektirdiği ilâveler yüzünden mimarî ve süsleme değerlerini kaybederek günden güne harap olmaktadır. Akıntıburnu Sahilsarayı 1955'de yıktırılmıştır. Fındıklı'da Sultan Abdülmecid'in kızlarının saraylarından biri Güzel Sanatlar Akademisi olduğu sırada yanmış ve modernleştirilerek yeniden yapılmış, önce Kolordu, sonra Edebiyat Fakültesi, bir ara İnönü Kız Lisesi olan ikinci sahil sarayı ise, bütün dekorasyonunu muhafaza ederken, Akademi'ye verildikten sonra yapılan restorasyonda, tamamen değişik bir hüviyet almış, dış mimarîsi değiştiği gibi, iç düzen ve süslemesini de tamamen kaybetmiştir.⁴⁷ Son devrin yapılarından Çengelköyü sırtlarında Vahidettin Köşkü yakın tarihlerde yıktırılmış, Bağlarbaşı'nda Mecid Efendi Köşkü ise Yapı ve Kredi Bankası mülkiyetine geçerek tamamen boş bir halde, koruma altına alınabilmiştir.

Burada üzerlerinde fazla durmaksızın sadece adlarına işaret ettiğimiz saray, köşk ve kasırların bir vakitler içlerini süsleyen eşyadan da pek fazla bir şey kalmamıştır. Yıldız Sarayı eşyasının 1908'den sonra, alenen satıldığını görenler ve bilenler yakın zamana kadar aramızda yaşıyorlardı. Bu eşyanın bir kısmı ise bazı resmî dairelere dağıtılmıştır. Nitekim İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin idare odalarında görülen bazı stil eşya Yıldız Sarayı'ndan gelmiştir. Ankara'da da bazı resmî yerlerdeki eşya ve bilhassa büyük avizelerin İstanbul saraylarından getirildiklerine ihtimal verilebilir. Uzun süre Halk Partisi merkezi olarak kullanıldığında, parti başkanı veya sekreteri odasına asılan muhteşem avizenin bir saraydan buraya taşındığına muhakkak nazarı ile bakılabilir. Bugün Birinci Meclis Müzesi müdürünün makamı olan bu yerde böyle bir avizenin fazlalığı bellidir. Hâlâ aynı yerde durup durmadığını bilmediğim bu avizenin Milli Saraylar'a ait yapılardan birinde, çıplak duran salonlardan birine asılması daha doğru olmaz mı?

Saraylarda bizim görüşümüze göre fonksiyon vererek kullanımdan imkân olduğu kadar kaçınılmalı ve parçalanmalar önlenmelidir. Müze yapılanlarda ise, sanki içlerinde hâlâ yaşıyormuş gibi bir düzenleme olmalı ve sarayın karakterine aykırı düşen sergilenmelerden kaçınılmalıdır. Topkapı Sarayı'nda bir çini koleksiyonu, bir kitabeler koleksiyonu, bir saat koleksiyonu olmamalı, ancak saraya ait çiniler, kitabeler, saatler vs.

⁴⁴ S.Hakkı Eldem, Sa'dabad (Kültür Bakanlığı yay., 292, Türk San'at Eserleri, 12), İstanbul 1977.

⁴⁵ S.H.Eldem, ay. esr. res. 128-134.

⁴⁶ S.H.Eldem, Köşker ve Kasırlar II, 440-443.

⁴⁷ Halûk Şehsuvaroğlu, Salıpazarı Sarayları, "Akşam Gazetesi", 6 Eylül 1947. Bu saraylar Abdülmecid'in kızları Münire ve Cemile Sultanlar için 1856'da yaptırılmıştı.

kullanım yerlerinde bulundurulmalıdır. Bu arada sarayın bünyesinde olmayan yenilemeler yapılmamalıdır. Nitekim Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundaki beton yollar Türk bahçe mimarisine tamamen aykırı düşmektedir.

Sarayların geleceği hususundaki görüşlerimizi şu surette özetlemek yerinde olacaktır: Korunması gerekli olan saray, köşk ve kasırlar kesin bir biçimde tesbit edilerek bunlar bir merkezden idare edilecek biçimde organize edilmeli, bunların bakım ve yaşatılması için yönetmelik hazırlanmalıdır. Ayrıca bazı köşk ve kasırların ihmal ve bakıcılarının beceriksizliği sonunda (Alemdağ Kasrı) yandıkları düşünülerek, bakımlarını sağlayacak personel yetiştirilmelidir. İçinde yerleşmiş olan saray ve kasıra yabancı kuruluşların kendi ihtiyaç ve zevklerine göre ekleme, değişiklik ve yamalar yapması şiddetle önlenmelidir. Aslında basit bir büfe ve kafeterya olarak düşünülen Topkapı Sarayı Mecidiye Köşkü altındaki lokantanın günden güne gelişerek, denize bakan yamaçta bazı sundurmalar yapmış olmasına göz yumulmamalıdır.

Üç büyük Osmanlı sarayının Topkapı, Dolmabahçe, Yıldız topluluklarının artık yara almamasına çalışılmalı, harap kısımlar bir program gereğince tamir edilmeli ve boş yerlerin döşenmesine gayret edilmelidir. Bu arada Çırağan Sarayı için artık bir kesin karar alınarak bu yapının işe yarar hale sokulması için bir şeyler yapılmalıdır. Diğer saray, kasır ve köşklere hastane veya okul olarak kullanılanlar Milli Saraylar idaresine bağlanarak kurtarılmalıdır. Esasında özel bir köşk olmakla beraber bir saray ihtişamında olan Hicaz Valisi Ahmed Ratip Paşa Köşkü yani Çamlıca Kız Lisesi, Mimar Vedat Bey'in bir eseri olarak dikkat ve itina ile korunmalıdır. Okul olan daha nice ahşap köşk ve konakların encamı hatırlandıkça bu güzel ve çok değerli bina için de endişe duymamaya imkân yoktur. Kısacası kamu hizmetine tahsis edilmesinin tarihi bir binayı, bilhassa süslemesi bakımından değerli bir binayı kurtarmaya yetmediğini, diğer örnekler açıkça göstermektedir.

Saraylar ancak bakımı ile görevli oldukları yerin ve eşyasının değerini duyan idareci ve personelin kontrolünde olmalıdır. Çok iyi durumda ve mükemmel bir bakım içinde olan Şale Köşkü'nde bile alt kat salonda perdeler, duvara çakılmış çivilerle tutturulmamalıdır. Saray ziyaretleri için bütün Avrupa'daki benzerlerinde görülen sistem uygulanmalı ve belirli saatlerde ancak rehber beraberliğinde gruplar halinde dolaşmaya izin verilmeli, bu arada bilhassa yangına karşı emniyet tedbirleri uzmanlarca incelenerek alınmalıdır.

Sarayların canlı ve ilgi çekici olması için, salonlar imkân olduğu kadar döşenmiş olmalıdır. Eşyaların gelişi güzel başka yerlere taşınması, tabloların yerlerinden alınması kesinlikle önlenmelidir. Fransa'da Versailles Sarayı'nda Büyük İhtilâl'de yağma edilen eşyanın, bugün eski belgelerin yardımıyla tesbit olunarak, antikacıardan, sahiplerinden (hatta yabancı ülkelere götürülenleri bile) satın alındıkları veya bazı bilgilerin yardımıyla aynen benzeri yenilerinin yaptırıldıkları düşünülecek olursa, o kadar olmasa bile, bu sahada az da olsa bir gayret gösterilmesi yerinde olacaktır. En azından bazı resmî dairelerde görevli odalarına dağılan eski ve stil eşya üzerinde durulabilir.

Nihayet eski saraylarda, lüzumsuz koleksiyonlar toplanmamalı, veya bir müzede toplamak düşüncesiyle içindeki eşya veya elemanlar çıkarılıp alınmamalıdır. Eski saray ve köşklere hastane, okul gibi müesseselerden kesinlikle vaz geçilmelidir. Eğer gerekiyorsa ve yer de varsa okul yakınında modern bir bina yapılarak oraya geçilebilir ve tarihi bina da okulun okuma salonu, kütüphanesi, toplantı yeri vs. gibi kullanılabilir.

Sempozyum, kongre vs. gibi toplantılar için en uygun saray kompleksi Yıldız'dır. Ancak burada çeşitli hizmet binalarından bazıları, içleri yenileştirilerek lokanta ve otel haline getirilebilir kanaatindeyim. Restore edilen tiyatronun da klâsik konserler ile kullanılması yerinde olur.

İstanbul'daki Osmanlı dönemi saraylarına dair özet olarak düşüncelerimiz bunlardan ibarettir. Şüphesiz bu kadar önemli bir konuda ve kayboldukları takdirde artık bir daha yerine konulamayacağı, Kağıthane'deki Çağlayan Kasrı örneğinden de açıkça anlaşıldığı üzere pek az kalmış olan saray, kasır ve köşklerimizin korunma ve yaşatılmaları için etraflıca görüşölüp konuşulmalı ve ortaya çıkacak kesin çözümlerden sonra kararlar alınarak uygulamaya konulmalıdır.